

ERTAK JANRINING O'RGANILISH TARIXI

Azizova Nafisa Orifjon qizi
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi
azizovanafisa1002@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ertak janrining o'rganilish tarixi haqida qisqacha bayon etilgan. Jahonda va o'zbek tilshunoslari va tarjimashunos olimlari tomonidan ertaklarning ilmiy ishlarning obyekt sifatida o'rganilishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ertaklar, ertak tarjimashunoslik obyekt sifatida, ertaklarning o'rganilish tarixi, ertaknavistlar.

Annotation: This article briefly describes the history of the study of the fairy tale genre. In the world and by Uzbek linguists and translation scholars, fairy tales are studied as an object of scientific work.

Key words: fairy tales, fairy tales as an object of translation studies, the history of the study of fairy tales, fairy tale writers.

Ertak janri qadim zamonlardan buyon mavjud bo'lib, "ertak" atamasi Mahmud Koshg'ariyning 1074-yilda yozilgan "Devonu lug'oti-t-turk" asarida quyidagicha bayon etiladi: "Etuk - hikoya, ertak; biror maqsadni shohga bildirish, hikoya qilish uchun ham bu so'z qo'llanadi. Asli bir narsani hikoya qilishdan olingan"¹. Ertak janri barcha davrlarda ko'plab tilshunos olimlarning e'tiborini qozongan bo'lib, barcha xalqlar tomonidan o'z o'rganilish tarixiga ega.

Yevropada XVII-XVIII asrlarda folklorshunoslar tomonidan ertaklar jamlangan va nashr etilgan. Bu davrda barcha xalqlar o'zlarining o'tmish hayotini yoritib beruvchi, milliy va madaniy merosini qayta "jonlantirish"ga, qisqa qilib aytganda, "unutilib ketayotgan qadimiy xalq an'analari, udumlarini tiklashga astoydil"² bel bog'laydilar. Aka-uka Grimmlar nomi bilan tanilgan nemis hikoyachilari o'z asarlarida ertaklarni lingvistik va folklor nuqtai nazaridan ko'rib chiqdilar. Ular xalqning o'z ovozi bilan ertaklarni hujjatlashtirishdan tashqari, nemis madaniyati va qadriyatlaridan xabardorlikni oshirish uchun butun Germaniya bo'ylab sayohat qildilar. Charlz Perro Fransiyada ertaklarni o'rganishni sezilarli darajada rivojlantirdi. Eng qadimgi xalq ertaklari Afrikada 17-18-asrlarda qayd etilgan. Afrika xalq ertaklarining aksariyati hayvonlar haqida bo'lib, ular odamlarning urf-odatlarini va qadriyatlarini aks ettiradi. Daniya ertak to'plami va nashriyot sanoati 19-asr boshlarida tez rivojlandi. Bu jarayonga juda qiziqqan ertaknavistlar sifatida Elekleger, Y.Til, S.Grundvich, Vinter va H.K.Andersonlarni aytishimiz mumkin.

¹ Махмуд Кошғарий. Туркий сўзлар луғати (Девону луғотит турк). III томлик. I -том. – Т.: Фан, 1960. – Б. 98.

² Абдурахимова Д.А. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни ахлоқий руҳда тарбиялашда халқ эртақларидан фойдаланиш. Пед.фан. номз...дисс. – Тошкент, 1998. – Б.5

XIX-XX asrlarga kelib to'plangan ertak namunalarning mavzusi, tuzilishi, tarkibiy qismlari va mazmun-mohiyatini o'rganishga qiziqish paydo bo'ldi va natijada jahon ertaknavislari orasida turli qarashlar shakllandi. XX asrda ertaklarni nafaqat folklor nuqtayi nazardan tadqiq qilish, balki boshqa sohalarida ham o'rganish ommalashdi. Xususan, o'tgan asrning ikkinchi yarmida psixologlarning tadqiqot obyektiga aylangan ertaklar orqali bolalar ruhiyatini o'rganish va u bilan bog'liq muammolarni tadqiq qilish bo'yicha izlanishlar olib borildi³. Ertaklarni jadal o'rganish XX asrning ikkinchi yarmida boshlandi deb aytsak mubolag'a bo'lmaydi. Rus olimi V.Propp bu borada quyidagicha fikr bildiradi: "Asrimizning birinchi choragida ertaklar haqidagi ilmiy adabiyotlar unchalik boy emas edi. Bir nechta asarlar nashr etilganiga qo'shimcha ravishda, bibliografik hisobotlar quyidagi xulosani ko'rsatdi: ko'pchilik matnlar nashr etilgan, alohida masalalar bo'yicha juda ko'p va umumiy xarakterdagi ishlar nisbatan kam edi. Agar ular bo'lgan bo'lsa, unda ko'p hollarda ular qat'iy tadqiqot emas, balki falsafiy va havaskor xarakterga ega edi. Ular o'tgan asrning bilimdon faylasuflarining asarlariga o'xshardi, biz esa aniq kuzatishlar, tahlillar va xulosalarga muhtoj edik"⁴. Filolog olim H.Bozorovning fikriga ko'ra esa: "Ertaklarning asrlar osha avloddan avlodga o'tib kelayotganligini hisobga olsak, ertaklar ham ma'lum o'zgarishlarga uchraganligi tabiiy. Shu bilan birgalikda, milliy mentallikni ertak matnida saqlab qolish hamda kelgusi avlodlarga xalqning milliy-madaniyatini yetkazib berishga urinishlar davr tadqiqotlarning asosiy maqsadiga aylandi. Shuni inobatga olib, xalq ertaklarining genezisini bilish, asl holatini tadqiq qilish har bir xalq uchun muhim sanaladi"⁵.

O'zbek folklorshunosligiga katta hissa qo'shgan Mansur Afzalov o'zbek xalq ertaklari yuzasidan yozgan ilmiy ishida ertak janrining o'rganilish tarixiga alohida to'xtalib o'tgan. Uning ma'lumot berishicha, o'zbek xalq ertaklarini ilmiy jihatdan o'rganish XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan va bunda A.A.Kushakevich, N.Lapunova, A.Vasilyev, A.N.Samoylovich, V.V.Bartold kabi taniqli olimlarning hissasi katta. Bundan tashqari "Farhod va Shirin", "Shirin qiz", "Samarqand", "Shahzoda Nazar Muhammad va Malika Nazarbib", "Annamurod buva haqida", "Erni er qilgan xotin", "Donishmand Cho'pon" kabi ertak va afsonalarning yozib olinishi va ertak matnlarining dastlabki tadqiq qilish jarayoni haqida ma'lumot bergan⁶. O'zbek xalq ertaklari dastavval Miyon Buzruk Solihov, Hodi Zarifov, Xomid Rasul, Buyuk Karimov kabi olimlar tomonidan o'rganilgan va keyinchalik K.Imomov, G'.Jalolov,

³ Кўчқорова С.Т. Ўзбек эртаклари дискурсида ғаройиботларнинг воқеланишининг лингвосемиотик хусусиятларига оид. // Scientific-methodological electronic journal "Foreign Languages in Uzbekistan". 2021, № 1(36):– Б.79

⁴ Пропп В.Я. Морфология сказки. Изд. 2-е. М., Главная редакция восточной литературы издательства. Наука, 1969. – С.9

⁵ Н.Х.Bozorov. O'zbek xalq ertaklarining lingvomadaniy tadqiqi. Filol.fanlari falsafa doktori diss. – Termiz, 2023. – B.14.

⁶ Афзалов М. Ўзбек халқ эртаклари ҳақида. - Т.: Фан, 1964. – Б. 14-19

T.G'oziboyev, X.Egamov, H.Razzoqov, J.Yusupov singari olimlar tomonidan davom ettirilgan.

XX asrning oxiri XXI asr boshlarida ertaklarni lingvomadaniy jihatdan tadqiq qilish boshlandi. Bu haqida Y.Aleshenko quyidagicha yozadi: “Hozirgi vaqtda ertak lingvofolkloristika, lingvokulturologiya, etnolingvistika, kognitiv tilshunoslik fanlarining o’rganish predmetiga aylanib bormoqda”⁷. Olimaning fikriga ko’ra folklor ertaklarning ajralmas qismi bo’lib, frazeologik va paremiologik birliklar folklor konseptining asosiy vositalaridir. Ertak matnidagi zoonimlar va dendronimlar “Tabiat” konseptida muhim rol o’ynashini aytadi⁸. Rus olimasi L.Epoyeva “ertak” tushunchasini lingvomadaniy va kongnitiv aspektida tadqiq qilib, “ertak” tushunchasi asosan adabiyot nuqtayi nazaridan ko’rib chiqilgan bo’lib, tilshunoslikda yetarli darajada o’rganilmaganligini ta’kidlaydi: “ertak ham tasavvur qilish, ixtiro qilish va xayol qilish usuli bo’lib, u ingliz ertaklarini rus yoki amerikalikdan sezilarli darajada ajratib turadi”, deb ta’kidlaydi. Olima “Лингвокультурологические и когнитивные аспекты изучения языка волшебной сказки (на материале английского и русского языков)” nomli tadqiqot ishida ertakda chuqur ma’no, yashirin mazmun mavjudligini, ertak yaratilgan davrdagi xalqning e’tiqodi, urf odatlari mujassam ekanligini, aytib o’tadi va “ertakdan insoniyat tafakkuri qanday rivojlanganligini o’rganish mumkin”⁹, deya fikr bildiradi.

H.Bozorovning fikriga ko’ra: “Ertaklar nafaqat qadriyat va an’analarni, madaniyat va milliy merosni avlodlarga yetkazib berish vazifasini bajaradi, balki milliy adabiy tilning shakllanishida ham muhim ahamiyat kasb etadi”¹⁰. G.Kulsarina “Ertak avloddan avlodga o’tadi, shuning uchun uning matni ishlov berish va sayqallash xarakterini oladi. Xalq nasri tili obrazlilik, bezaklilik va an’anaviylik bilan ajralib turadi... o’zlashtirilgan va eskirgan lug’atni o’rganishga, shuningdek, undagi so’zlarning turg’un birikmalari va ko’chma ma’nolarini qo’llashga e’tibor beriladi. Ertak matni so’z boyligining muhim qatlami”¹¹, deb ta’kidlaydi. S.Badmayeva esa “Язык и стиль сказок монгольских народов (на материале лексики)” nomli tadqiqot ishida ertaklar matnining lingvistik jihatdan o’ziga xosligini, leksik-semantik jihatlarini, shuningdek, obrazli ifoda vositalarini ochib berishda butun xalq og’zaki ijodi tili va uslubini yanada chuqurroq o’rganish muhim ekanligini ta’kidlaydi. Dissertatsiyada “ertak matnini adekvat (har jihatdan mos) idrok etish vositasi sifatida

⁷ Алещенко Е. Этноязыковая картина мира в текстах русского фольклора (на материале народной сказки). Автореф.дисс. ...док. филол.наук. Волгоград, 2008. – С.3.

⁸ Алещенко Е. Этноязыковая картина мира в текстах русского фольклора (на материале народной сказки). Автореф.дисс. ...док. филол.наук. Волгоград, 2008. – С.7.

⁹ Эпоева Л. Лингвокультурологические и когнитивные аспекты изучения языка волшебной сказки (на материале английского и русского языков). Автореф.дисс. ...док. филол.наук. – Краснодар, 2004. – С.9.

¹⁰ Н.Х.Bozorov. O’zbek xalq ertaklarining lingvomadaniy tadqiqi. Filol.fanlari falsafa doktori diss. – Termiz, 2023. – В.15.

¹¹ Кульсарина Г.Г. Язык и стиль башкирских народных сказок. Автореф.дисс. ...док.филол.наук. – Уфа, 2004. – С.6.

xalq ogʻzaki ijodi soʻzlarining semantik tuzilishini, xalq ertaklari tili lugʻatining eng muhim semantik kategoriyalarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etishi haqida fikr bildiradi¹².

Xulosa qilib aytganda, ertaklarni oʻrganish turli xalqlarda turli davrlarga toʻgʻri keladi. Ertaklarni oʻrganish nafaqat folklor nuqtai nazaridan balki lingvokulturologik, filologik nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Zero, ertaklar xalq milliy madaniy merosi namunalari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдурахимова Д.А. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни ахлоқий руҳда тарбиялашда халқ эртақларидан фойдаланиш. Пед.фан. номз...дисс. – Тошкент, 1998. – Б.5
2. Алещенко Е. Этноязыковая картина мира в текстах русского фольклора (на материале народной сказки). Автореф.дисс. ...док. филол.наук. Волгоград, 2008. – С.7.
3. Афзалов М. Ўзбек халқ эртақлари ҳақида. - Т.: Фан, 1964. – Б. 14-19
4. Н.Х.Возоров. Оʻzbek xalq ertaklarining lingvomadaniy tadqiqi. Filol.fanlari falsafa doktori diss. – Termiz, 2023. – В.15.
5. Кульсарина Г.Г. Язык и стиль башкирских народных сказок. Автореф.дисс. ...док.филол.наук. – Уфа, 2004. – С.6.
6. Махмуд Кошғарий. Туркий сўзлар луғати (Девону луғотит турк). III томлик. I -том. – Т.: Фан, 1960. – Б. 98.
7. Эпоева Л. Лингвокультурологические и когнитивные аспекты изучения языка волшебной сказки (на материале английского и русского языков). Автореф.дисс. ...док. филол.наук. – Краснодар, 2004. – С.9.
8. Пропп В.Я. Морфология сказки. Изд. 2-е. М., Главная редакция восточной литературы издательства. Наука, 1969. – С.9
9. Қўчқорова С.Т. Ўзбек эртақлари дискурсида ғаройиботларнинг воқеланишининг лингвосемиотик хусусиятларига оид. // Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”. 2021, № 1(36):– Б.79

¹² Бадмаева С. Язык и стиль сказок монгольских народов (на материале лексики). Автореф.дисс. ...док. филол.наук. – Элиста, 2004. – С.2.